

образовательных учреждений: материалы всерос. науч.-практ. конф. «Четвёртые Чередовские чтения», 29 октября 2006 г. Омск: ОмГПУ, 2006. – С. 118–147.

7. A. Gunnar Asgeirsson, M. Nordfang, T. Alrik Sørensen Components of Attention in Grapheme–Color Synesthesia: A Modeling Approach. PLoS Hyperlink "https://doaj.org/toc/1932-6203" ONE. Science. – 2015. 10 (8). – p 179. doi: 10.1371/ Hyperlink «http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0134456» journal.pone

The paper deals with actualization of artistic and creative synaesthetic perception of elementary schoolchildren in theory and in artistic practice of pedagogical education. The phenomenon and process of development of associative thinking as a component of artistic and creative synaesthetic perception of elementary schoolchildren is considered. In particular, attention is focused on methodical techniques and task blocks for the development of artistic and creative synaesthetic perception. Associative thinking has a synthetic character and embraces analytical and emotionally expressive elements, accumulates other processes and their properties: perception, emotionality, aesthetic judgments, imagination and fantasy of elementary schoolchildren. The study concluded that the development of associative thinking affects the emotional sphere, promotes studying of the language and means of various arts, stimulates artistic and creative synaesthetic perception and self-expression of elementary schoolchildren. Therefore, artistic and creative synaesthetic perception acts as a special form of non-verbal metaphorical thinking, which is related with associative processes.

Keywords: association, associative thinking, synesthesia, synaesthetic perception, artistic and creative synesthetic perception, elementary schoolchildren.

УДК 37.016:78-053.6

Гусаченко О. П.

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДЛІТКІВ

В статті розглядається сутність та зміст творчого потенціалу особистості в різних аспектах. Вказано основні форми буття, окреслено найважливіші якості та властивості, що становлять основу творчого потенціалу підлітка з урахуванням вікових особливостей та закономірностей вияву творчого потенціалу в підлітковому колективі. Зазначено об'єктивні умови і суб'єктивні фактори, які детермінують процес формування, розвитку і реалізації творчого потенціалу підлітка в суспільно-культурному середовищі. Відмічено відносну оригінальність і новизну підліткової творчості.

Ключові слова: творчий потенціал, сутність, зміст, музичне навчання підлітків, вікові особливості, творчість.

Динаміка суспільних процесів спонукає замислитися над одним з пріоритетних напрямків реформування шкільної освіти – проблемою формування всебічно розвиненої творчої особистості учня, який буде здатний вчитися і самовиражатися впродовж життя. Освіта не просто закладає загальнокультурну грамотність дитини, але й має допомогти оволодіти навичками критичного мислення, творчого підходу, ініціативності, які супроводжуватимуть її на всіх подальших етапах життєдіяльності, а також підготувати індивіда, майбутнього члена суспільства, спроможного переходити від однієї соціальної позиції до іншої.

Найбільш доречно проблема постає в підлітковому віці, оскільки в цей період цінності, які закладені раніше, отримують свою дієву перевірку, набувають більш чіткого вигляду і усвідомлюються ті основи, на яких будується ціннісно-моральний стрижень особистості вихованця в його подальшому житті.

Підлітковий вік характеризується особливим етапом розвитку самосвідомості особистості, найбільш складним перебігом процесу соціалізації, під час якої відбувається

перетворення дитини-підлітка на юнака, тому в цьому контексті важливого значення набуває питання методологічного дослідження творчого потенціалу підлітків.

Протягом багатьох століть напрацьовано великий досвід і знання про творчий потенціал особистості в різних галузях. Актуальність пов'язана з тим, що, попри широту спектру галузей вивчення сутності і змісту творчого потенціалу особистості, до сьогодні в науковій літературі немає робіт, в яких надається аналіз творчого потенціалу підлітків в його єдності, де визначені механізми формування, об'єктивні умови і суб'єктивні фактори, які детермінують процес його формування, розвитку і реалізації.

Метою статті є окреслення найважливіших якостей та властивостей, що становлять основу, визначають глибину природи та зв'язки, які впливають на інші характеристики творчого потенціалу, висвітлення закономірностей вияву творчого потенціалу в підлітковому віці із зазначенням особливостей його прояву в учнівському колективі.

Новизна статті полягає у розширенні і доповненні сутності і змісту творчого потенціалу, у включенні такого аспекту як колектив в розкриття цього поняття, у подальшому розгляді означеної проблеми у часовому проміжку підліткового віку.

Існують різні теоретичні концепції стосовно поняття потенціалу, які є взаємодоповнюючими, розглянемо важливіші, на наш погляд, з них. Найбільш вагомий вклад в розробку і окреслення концепту потенціалу людини внесли зарубіжні та вітчизняні філософи, а саме Арістотель, І.Кант, М.Кузанський, Г.Лейбніц, Плотін, Ф.Прокопович, Г.Сковорода Л.Фейербах.

Проаналізувавши філософські джерела, ми можемо винести основні його сутнісні характеристики. Головним стрижнем, який об'єднує різнопланові трактування, постає людина у діалектичній єдності ймовірного і актуалізованого. Майже всі мислителі збігаються з тим, що потенціал – це дещо існуюче в реальній можливості і пов'язане з актуалізацією, бо це передбачає здійснення і виявляється лише в діяльності. Дійсність і можливість відображають внутрішній зв'язок між двома послідовними етапами, двома основними формами їхнього буття. Теперішній стан людини – це потенційний стан майбутнього. Те, що формується у теперішньому часі набуває потенційності у майбутньому. Потенціал може залишитися потенціалом і ніколи не актуалізуватися, але з великою ймовірністю до реалізації. Спершу слід здійснювати свій саморозвиток шляхом актуалізації власного потенціалу, і тільки згодом переходити до актуалізації прихованих можливостей інших. Людина в результаті самовизначення відкриває нереальне у своїй природі, усвідомлює межу своїх здібностей, здатностей до певної діяльності. Задля актуалізації потенціалу необхідним є поєднання певного мінімуму умов, а саме: інтересу до зовнішнього об'єкта у вигляді спрямованого пізнання, наявності незмінного наміру, підкріпленого волею.

Сучасний етап дослідження саме творчого потенціалу особистості об'єднує наукові праці з різних галузей. Нами виокремлено ряд напрацювань, описаних нижче, які стосуються розкриття сутності і змісту цього поняття. Так, М.Каган зазначає, що особистість отримує свою структуру з людської діяльності, яку характеризують п'ять змістових потенціалів: гносеологічний, аксіологічний, творчий, комунікативний, художній. За автором творчий потенціал особистості визначається отриманими нею і самостійно напрацьованими вміннями та навичками, здатністю до утворюючої або руйнівної, продуктивної або репродуктивної дії, мірою їх реалізації в тій чи іншій (або навіть декількох) сфері.

У соціальному ракурсі Р.Ануфрієва, Л.Сохань, В.Тихонович розуміють творчий потенціал як інтегруючу якість особистості, яка окреслює межі її можливостей в постановці та рішенні нових завдань в сфері своєї діяльності. На думку дослідників, формування і ступінь реалізації творчого потенціалу визначається оптимальним узгодженням внутрішніх і зовнішніх факторів в життєдіяльності особистості; об'єктивними показниками розвитку і реалізації творчого потенціалу слугують якісні показники діяльності, ступінь змістовної новизни. У роботах П.Кравчука, І.Мартинюка сутність досліджуваного поняття розглядається як послідовне безперервне саморозкриття творчого потенціалу особистості, який не є невичерпним резервуаром і не зводиться лише до розгортання природних даних.

Спільність наукових думок полягає в тому, що творчий потенціал передбачає наявність у людини здатності до розвитку в майбутньому, створення нового не лише в теперішньому, а й у перспективі.

Трактування поняття творчий потенціал особистості в психологічній літературі базується на нервових процесах та особливостях мотиваційно-вольових якостей особистості. Так, зокрема, за О.Леонтьєвим, Я.Пономарьовим, С.Рубінштейном, О.Тихоміровим, він включає усі основні психологічні особливості і якості людини, за В.Крутецьким, В.Мясіщевим, до вищезазначених характеристик додається ще енергетичний компонент. Л.Виготський розмежує рівень актуального і найближчого розвитку. Зона найближчого розвитку розташована між рівнями актуального і потенціального розвитку. Вчений стверджує, що саме в цій зоні здійснюється діалектичний процес переходу елементів навчання в елементи, які характеризують розвиток: «Навчити дитину тому, чому вона не здатна навчитися так само безглуздо, як навчати тому, що вона може робити самостійно» [2, 107]. Він розглядає планування творчого процесу і випереджувального навчання через прогноз – передбачення, визначення наперед його вірогідних результатів, ймовірність та ступінь реалізації творчого потенціалу.

Вітчизняні педагоги А.Макаренко, В.Сухомлинський, К.Ушинський зазначали, що творчий потенціал – це динамічна система, яка формується і реалізується протягом життя, а його актуалізація – це певна послідовність і сукупність творчих здобутків особистості. Для цього необхідно створити належні умови, одними з яких є установка на успішний результат діяльності та систематичний підхід. На їхню думку творчий потенціал особистості складається з вроджених задатків та щоденної праці людини (набуття досвіду в певній діяльності), реалізується лише у суспільно-культурному середовищі.

У музично-педагогічній літературі зустрічається різне тлумачення проблеми творчого потенціалу. О.Рудницька вбачає категорію творчого потенціалу в діалектичній єдності біологічного і соціального в людині, яке реалізовується в творчій діяльності. Біологічне залежатиме від задатків дитини, які можуть перетворитися на здібності і розкритися в творчій діяльності як талант. Соціальне залежатиме від умов, які сприятимуть, або гальмуватимуть бажання особистості до самореалізації в творчій діяльності [5]. У наукових дослідженнях С.Горбенка, Ю.Мандрика творчий потенціал розглядається в контексті естетичного виховання школярів засобами українського музичного фольклору. О.Олексюк, М.Ткач джерелом творчої реалізації особистості вбачають її духовний потенціал, що є «складним духовним утворенням, який проростає з трьох взаємопов'язаних засад, а саме: 1) з гармонійного розвитку духовних сутнісних сил людини; 2) інтегрування пізнавальної, емотивної та волонтактивної складових світовідношення; 3) діяльнісного світовідношення як процесу, в якому формуються можливості актуалізації духовної сутнісної сили» [3, 20].

Аналізуючи змістові компоненти творчого потенціалу особистості, які виділяють сучасні дослідники, ми звернули увагу на те, що завжди має місце застереження на зразок «основні, найбільш суттєві», тобто мова йде лише про визначення можливого складу творчого потенціалу у відповідності до принципів структурування. Разом з тим, на рівні встановлення ієрархічних зв'язків між елементами, якостями творчого потенціалу думки дослідників розходяться. Немає єдності думок про механізми взаємодії компонентів, якостей, блоків, які складають цю структуру.

Переходячи до розгляду сутності та змісту творчого потенціалу підлітків, ми маємо враховувати особливості цього непростого періоду в онтогенезі людини. У підлітковому віці людина перебуває у стані бродіння, поки не відкриє в собі моральні та пізнавальні максими. Значна ситуативність, допитливість і вчинкова активність створюють лише видимість нестійкості та розкиданості інтересів дитини. Одні інтереси, здебільшого, виступають у формі нетривалих, але сильних захоплень, які відтісняють інші [4, 66]. Важливим віковим феноменом виступає створений підлітком ідеал (узагальнений образ) – взірць для свідомого наслідування, критерій оцінки власної поведінки. Оскільки підлітки ще не вміють давати об'єктивну оцінку своїй роботі, то самокритика здебільшого має малодієвий словесний характер [4, 78]. Учені вказують на те, що чим яскравіше, енергійніше протікає

підліткова криза, ознаками якої найчастіше є впертість, негативізм, егоцентризм, зухвалість, відчуження, протести проти авторитетів, асоціальність поведінки, тим продуктивнішим стає процес формування творчої особистості.

Спілкування з однолітками – провідний вид діяльності цього віку, окрім того, усі підлітки відчують потребу займати в колективі гідне місце, і це, забарвлюючись емоційно, стає провідним мотивом їхньої поведінки. В.Роменець, В.Мухіна зазначають, що ефект вчинку в підлітковому осередку набуває більшого значення, ніж вчинок сам по собі. У даному контексті важливим, на наш погляд, є концепти В.Бехтерева, які відображають основні закономірності етапів існування, законів функціонування колективів, з природним виникненням такої потужної одиниці як творчий потенціал, як наймогутнішого фокусу ймовірних фізичних, моральних сил [1].

Екстраполюючи творчий доробок ученого в музично-педагогічну площину, ми спробуємо сфокусувати увагу на тих сутнісних закономірностях і законах, які будуть найефективнішими в підлітковому колективі. Серед них можна виділити наступні: в кожному підлітковому колективі є безпосередній взаємовплив, наслідування авторитету, а пізніше – словесне навіювання і переконання, яке виражається у підлітковій субкультурі; наслідування знаходиться в залежності від більшої або меншої однорідності колективу, тоді як творча конкуренція визначається його різномірністю, а творча ініціативність – активністю приналежних до неї членів; за законом інерції все те, що раніше було досягнуто хоча б раз, здійснюється при повторенні того ж подразнення, і призводить до розвитку навички і вправи; за цим законом деякі підлітки відстають у реалізації свого творчого потенціалу, залишаючись на попередньому рівні і не розширюють його меж, а інші рухаються далі й далі, досягаючи найбільш віддалених результатів; недостатність підлітка в будь-якому відношенні спонукає шукати поповнення того, що не вистачає в іншій особистості (наслідування творчого ідеалу); чим сильніше й багатше творча особистість підлітка, тим менше вона бере з колективної роботи і навпаки, чим бідніша особистість підлітка, тим більше він отримує від колективної роботи; краща творча діяльність досягається шляхом сумісної праці за участі індивідуального та колективного розуму підлітків, з яких одна група підлітків виконує підготовчу роботу і обробку матеріалу, а друга – його критику, поповнення і узагальнення; творчість являє собою результат синтезу або комбінації реальних явищ і більш дрібних винаходів та відкриттів. Окремі факти/явища/дії відкриваються багатьом школярам, але комбінація їх не всім доступна, а між тим комбінація і складає дещо нове, раніше невідоме; підлітковий колектив знеособлює окремих індивідів, надаючи перевагу кількості, тоді як кожен підліток представляє якісні характеристики, являючи собою творчу енергію та потенціал окремої особи; багаторазові повторні зближення і взаємодія (навчання, позакласна творча діяльність), які супроводжуються позитивною емоційною реакцією, невдовзі стають потребою і створюють тяжіння один до одного, підвищуючи творчу енергію кожного підлітка; інтенсивність та глибина інтересу, на основі якого підлітки утворюються, зумовлюють тривалість та їх бажання перебувати в ньому; кожен підлітковий колектив проходить стадію диференціації, розподілу на окремі частини, до того ж один розподіл формує нові творчі співтовариства і спонукає до зближення, натомість інша форма характеризується різними спрямуваннями його членів, в результаті – взаємне відштовхування і роз'єднання, з наступним виникненням конкуренції, суперництва і боротьби (запоруки майбутніх успіхів і удосконалення); стан пасивності і відволікання від зосередженості схиляє до розвитку наслідування, індукції і навіювання, також важливим є джерело впливу. Зовсім різний вплив на підлітка здійснюватимуть жест чи слова свого однолітка або жест чи слова свого вчителя; прояв творчого потенціалу має свої періоди розвитку, розквіту і спаду; підйом енергії на початку творчої діяльності змінюється поступовим спадом, після чого може знов пожвавитися.

Підтвердження концепцій В.Бехтерева з подальшим дослідженням реалізації творчого потенціалу у групі можна прослідкувати у роботах психолога А. Осборна, а саме виділення ним психологічних принципів активізації творчої діяльності. Автор виокремив такі принципи: ігрова діяльність стимулює продуктивність мислення; у групі генерація ідей

майже вдвічі вища, ніж при індивідуальній роботі; інтенсифікації творчого процесу сприяє характер змагання між членами групи; кількість ідей сприяє підвищенню їхньої якості; ефективність творчого процесу підвищується, якщо учасники деякий час будуть залишатися разом; оцінювання ідей іншими допомагає побачити недоліки власної творчості, що без сторонньої допомоги є проблематичним.

У музично-педагогічній галузі до цієї теми частково зверталися В.Бабій та О.Левченко, які пропонують розглядати творчий потенціал колективу за умови активізації особистісного творчого потенціалу кожного учня. Автори вважають, що слід урізноманітнювати види занять, надавати можливість творчих спроб у виконавській діяльності. Важливою умовою стимулювання творчої уяви, оригінальності мислення, емоційності, евристичності, творчої активності називають дитячу колективну творчість, яку слід базувати на використанні взірців-еталонів найбільш вдалих дитячих робіт.

Значний вклад в розробку питань музичного виховання, а саме, творчого розвитку дітей та підлітків засобами музики, внесли відомі музичні просвітники Б.Асаф'єв та Б.Яворський. В музично-творчій діяльності школярів вони вбачали не спрощені заняття композицією, а засіб активізації інтелектуальної та почуттєвої сфери дитини, формування підвищеного інтересу до мистецтва шляхом активної участі у виконанні та створенні музики.

О.Апраксіна, В.Белобородова, Т.Беркман основний акцент ставлять на посиленні здатності до співтворчості, співпереживання ідейно-емоційного та образного змісту музичних творів, з якими вони стикаються при безпосередньому виконанні чи сприйнятті. Д.Кабалевський, натомість, вважав, що заняття імпровізацією в умовах загальноосвітніх шкіл містять в собі велику небезпеку виховання в дітях дилетантизму.

У своїх дослідженнях Дж.Фентресс звертає увагу на віковий момент реалізації творчого потенціалу, а саме, що для кожного часового інтервалу існує свій оптимум можливостей, «набутий досвід завжди буде працювати в контексті останніх вікових схильностей організму». Н.Лейтес, спираючись на дослідження Л.С.Виготського, вказує на необхідність повного виявлення й розвитку прихованих творчих можливостей дитини в кожному сенситивному періоді, таким чином здійснюючи вплив на реалізацію комплексу змістових складових творчого потенціалу. Вікова сенситивність, як здатність людини у певні вікові періоди оптимально швидко оволодівати тими чи іншими видами діяльності, визначається типологічним (головним чином зумовлений спадковими програмами дозрівання організму) та індивідуальним (обумовлений переважно вихованням і навчанням) факторами.

С.Холл, В.Мухіна, вивчаючи вікові особливості підліткового віку, підкреслюють, що для правильної організації та кваліфікації підліткової творчості важливо враховувати відносну оригінальність та самостійність творчої реалізації, пов'язуючи це з недостатністю життєвого досвіду, спеціальних знань і навичок, звертають увагу на важливість врахування понять об'єктивної і суб'єктивної новизни стосовно дорослої людини і підлітка. Творча праця завжди є водночас і навчанням, а навчання за своєю природою є творчістю. Отже, не заперечуючи природних факторів і роль природних задатків у формуванні творчого потенціалу підлітка, ми вважаємо, що вікова специфіка визначається також соціальними факторами. Індивідуальна творчість детермінується різними соціальними умовами: суспільними взаємовідносинами та мікросферою. Сутність і зміст творчого потенціалу підлітків відображається в єдності існуючого й можливого. Його актуалізація може зачіпати несвідоме, створюючи складні ланцюжки асоціацій, об'єднуючи інтелектуальну і почуттєву сферу, може бути зумовлена як необхідними так і випадковими умовами. Підліток навчається, засвоюючи культуру суспільства, нації, етносу, перетворюючи загальнолюдські знання, вміння, результати і продукти творчої праці у власний творчий багаж. Індивідуальність сутності творчого потенціалу підлітка виявляється в природних задатках, схильностях до певних видів діяльності, відмінностях психічного складу, вибірковості засвоєння взаємовідносин в підлітковому колективі (чим більш розвинута індивідуальність підлітка, тим критичніше його оцінка і вибір орієнтацій, які пропонуються; чим ширше коло

соціальної діяльності дитини, тим повніше зміст творчого потенціалу, і яскравіше його реалізація).

Можливості кожного підлітка завжди багатші, ніж цього потребує будь-який вид діяльності, з цього виходить, що творчий потенціал завжди більше того, ніж можливо фіксувати, він включає в себе як здібності, які не реалізовані, так і здатності, які вже виявилися через діяльність. Творчий потенціал дитини характеризує її особистість не лише у спрямованості в майбутнє, але й в її дійсних, реальних творчих потенціях, які виявляються. Для того, щоб він реалізувався, перетворився на дійсність, творчість, необхідна наявність сприятливих соціальних умов. В широкому розумінні творчий потенціал можна лише спрогнозувати з урахуванням ступеня виявлення особистісних якостей, а у вузькому – його можна виміряти.

Отже, формувати творчий потенціал підлітка можливо, спрямовуючи педагогічні дії на змістові компоненти, визначаючи адекватне для певної дитини за формою і змістом навчання. За змістом воно повинно бути вище рівня актуального розвитку, бо інакше не дасть нічого нового, а також не виходити за межі «зони найближчого розвитку», бо в цьому випадку дитина не зможе засвоїти нове. Складнощі містяться у «вгадуванні» та визначенні генотипових задатків дитини, в умінні застосовувати до цієї даності методи впливу на неї. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої нами теми і може стати основою для вивчення конкретних компонентів, блоків структури творчого потенціалу підлітків.

Література

1. Бехтерев В.М. Избранные работы по социальной психологии. - М.: Наука, 1994. – 400 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь//Собр. Соч.: В 6-ти т. Т.2. проблемы общей психологии/Под ред. В.В.Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – 504с.
3. О.М.Олексюк, М.М.Ткач Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва. – К.: Знання України, 2004. – 264с.
4. Роменець В.А. Психологія творчості: Навч. посібник. 3-тє вид. – К.: Либідь, 2004. – 288с.
5. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.

Gusachenko O. Essence and content of the creative potential of adolescents.

The essence and maintenance of creative potential of personality are examined in philosophical, social, psychological, pedagogical, musicologist and music-pedagogical aspects in the article. The basic forms of his existence are indicated in dialectical intercommunication potential and possible, realized and hidden, biological and social. Major internalss and properties, that present basis, determine a depth and influence on forming of creative potential of teenager taking into consideration the age peculiarities, are outlined. Conformities to law of display of creative potential are in a juvenile collective are emphasised.

Objective terms and human factors, that determine the process of forming, development and realization of creative potential of teenager in a publicly-cultural environment, are traced, namely: combination of making (capabilities), individual features (thinking, memory, circle and depth of interests), emotionally-volitional qualities is with the presence of vital and creative experience of child by different social terms. Relative originality and novelty of juvenile work are marked.

Key words: *creative potential, essence, content, musical training of teenagers, age features, creativity.*